

Lovag Zsuzsa

A magyarországi bencés kolostori műhelyekről

Szent Benedek Regulájának 48. fejezete szerint: „A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal.” Ezt az *ora et labora* kifejezés sűríti szerzetesi életprogrammá, amelyhez a bencés rend hosszú évszázadok óta tartja magát. A Regula más helyén kifejezetten a kézművességről is szól: „Ha vannak a monostorban kézművesek, ezek – ha az apát megengedi – teljes alázatossággal gyakorolják mesterségüket.”

Tökéletesen a Regula szellemében született a középkori kézművesség egyetlen átfogó, rendszerezett gyakorlati kézikönyvének, Theophilus Presbyter *Schedula diversarum artium* című munkájának előszava, ahol a szerző ezt írja: „Theophilus, az alázatos pap, Isten szolgáinak szolgája, méltatlan a szerzetesi névre és hivatásra, kívánja mindazoknak, akik kezük hasznos munkájával és az új dolgok gyönyörködtető szemlélésével kívánják a szellem restségét és a lélek kalandozásait elkerülni és eltiporni, hogy elnyerjék a mennyei jutalmat.”¹

A középkori írott források és a fennmaradt tárgyak egyaránt igazolják, hogy a kolostorokban évszázadokon át készültek a könyvek és a különféle egyéb mesterségek tárgyai. Csak éppen a műhelyek lokalizálása, kézzelfogható bizonyítása nehéz, néhány ritka kivételt képez a hildesheimi, lüttichi, braunschweigi műhelyek – elsősorban helyben megőrzött alkotásaik által történt – meghatározása. A művészettörténeti kutatásnak sikerült bizonyítania, hogy a Huy-i monostor nekrológiumában említett *Reinerus aurifex* volt a csodálatos lüttichi keresztelőmedence alkotója, hogy a Stavelot-i hatalmas zománcmű – a francia forradalom idején elpusztult – Remaklus-síremlék annak az *aurifex G.*-nek az alkotása, akivel a megrendelő Wibald apát levelezett. Mindkét mesterhez sikerült egy sor további művet kapcsolni, de azt, hogy pontosan hol készültek az ismert alkotások, nem tudjuk. Még a 12. század végén is a megrendelőkhöz utaztak, és helyben dolgoztak a mesterek, így rajzolják meg Nikolaus von Verdun vándorlását művei, köztük a csodálatos klosterneuburgi ambo.²

A kutatás számára tehát a leginkább járható út az lehet, hogy stíluskritikai, esetleg technikai szempontból egymáshoz tartozó művek alapján kísérelje meg a közös műhelyek meghatározását és – szerencsés esetben – lokalizálását. Ezzel a módszerrel jutott érdekes eredményre Himmelheber a sváb körmeneti kereszték vizsgálatánál. A román kori kereszték jelentős része falusi templomokban maradt meg, s egy szorosán összetartozó csoportjukról kiderült, hogy őrzési helyük a hirsau reformkolostor középkori birtokaival egyeznek meg. Az 1065-ben újraalapított hirsau kolostor a 12. század elején közvetlenül pápai fennhatóság alá került, amikor 22 filiáját és 68 hirsau szellemben reformált monostort tartanak számon. A stíluskritikai alapon csoportosított körmeneti kereszték ebben a körben terjedtek el, s minden bizonnyal az anyakolostorból származnak, valószínűleg ott is készültek.³

A magyarországi körülményekre sokkal kevesebb adattal rendelkezünk, egyelőre az első lépéseknél tartunk. A hazai körmeneti kereszték között sikerült határozottan összetartozó csoportokat elkülöníteni, amelyek biztosan helyi műhelyek termékei. A legnépesebb csoport kilenc keresztet ill. külön talált korpuszt tartalmaz, amelyeket a kalocsai feszülethez kapcsolhatunk. Ezekből hét látható a kiállításon, a hiányzó darabok egyike a müncheni Bayerisches Nationalmuseumban van, a másik – állítólag Debrecen környékén talált kereszt – egy budapesti magángyűjteményben. A korpuszok szinte azonosak, a meglévő keresztéknek

¹ *Theophilus Presbyter.*

² *Kötzsche 1973, 191–236.*

³ *Himmelheber 1961, 197–219.*

pedig a típusa azonos, mindegyik valamiképpen bizánci alapformákra vezethető vissza. A száruk végén megjelenő korongok vagy gömbök (ilyenek vannak a két hiányzó darabon is), de a kereszt alakú szárvégződés is a bizánci birodalomban ill. provinciális területein terjedt el. Korábban megkíséreltem a Nemzeti Múzeum keresztos szárvégződésű feszületének meglehetősen ritka indadíszé – hasonlót csak a melki apátságban őrzött Szent Kálmán hermán találtam – alapján székesfehérvári műhelyhez kötni. A herma vastag nyaka, maszkszerű arca, lapos koronája is visszatér a csoport korpuszain. A stíluskritikai alapon felvetett hipotézis gyenge pontja azonban az, hogy a fejereklyetartó székesfehérvári származása sem bizonyos.⁴ Az azonban bizonyos, hogy az egyelőre kilenc darabbal képviselt csoport meglehetősen elterjedt és ismert volt, meghatározó elemeik felbukkannak ugyanis a tatárjárás után, Limoges-i mintára készült hazai keresztjeinken is. A kiállításon bemutatott ludaspusztai, szolnoki és tassi kereszték (III.26–28) formája és vésett díszítéseik, korpuszaik megformálása félreérthetetlenül őrzi a korábbi formakincset.

Az igen változatos 12. századi hazai emlékanyagban más, kevesebb darabból álló csoportot is elkülöníthetünk. A Szerecsenyben (III.16) és Sárbogárdon (III.15) talált feszületeket és a Nemzeti Múzeum korpusz nélküli keresztjét (III.13) formájukon túl összeköti a mindegyiken megtalálható keskeny szalagperem és az a technikai megoldás, ahogyan a *nodushoz* erősítették őket.

A balatonfüredi feszület (III.12) lekerekedő, kihajló ágacskákkal kísért – bizáncias – szárvégződéseit egy kereszt töredéken, vésett inda- és ékköves díszítését pedig a Nemzeti Múzeum ívelődő szárú, korpusz nélküli keresztjén.

További csoportot képez a szegedi Móra Ferenc Múzeum rügyező ágat formázó, hegyikristályokkal díszített körmeneti keresztje és koronás korpusza két másik, az egykori Andrassy-gyűjteményben őrzött⁵ valamint a Duna mellől a belgrádi Nemzeti Múzeumba került feszülettel.

Végül a Csajágon talált kereszt korpuszának (III.24) és a hátoldalára vésett – a hazai anyagban egyébként igen ritka – evangélista szimbólumokkal kísért *Agnus Dei* ábrázolásnak párhuzama a miskolci múzeum töredékes darabja.

A bizánci ereklyetartó mellkereszték mintájára készült hazai mellkereszték között is vannak összetartozó darabok, a két-két kelet-magyarországi lelőhelyű (Földvárpuszta, Nyírkarász és Püspökladány, III.4–5) kis kereszt esetében a műhelyazonosság bizonyos, de még a közös öntőforma használata sem kizárt.

Amíg azonban a körmeneti kereszték készítése komolyabb műhelyt és felszerelést, nagyobb jártasságot igényelt, a mellkeresztéknél nem feltétlenül szükséges kolostori műhelyre következtetni. A régészeti feltárások eddig három olyan bronzöntő kemencét is felszínre hoztak, amelyek alkalmasak voltak hasonló kis tárgyak öntésére. Egyiket Esztergomban, a pénzverő ötvösök lakóhelyének tartott Kovácsiban, másikat a visegrádi ispánsági központ közelében, a harmadikat pedig a feldebrői templom szomszédságában. A szekszárdi öntőforma lelőkörményei sem mutatnak jelentősebb műhelyre.

Számos középkori kolostorunkban folytak régészeti feltárások, de műhelyre utaló maradványok alig kerültek elő. A pásztói bencés apátság 12. századi részében két műhelyépületet is találtak, egyikben a tűzhely, az öntőtégelyek és a salakdarabok bronzöntésre, a másik épület leletei üveggyártásra utaltak.⁶

Az oklevelek viszont arról tanúskodnak, hogy a monostoroknak adományozott szolgálónépek között különféle mesteremberek, köztük szép számmal ötvösök is voltak. Szolgáltatásuk nyilván a szerzetesek irányításával végzett munka volt.

⁴ Lovag 1978, 198.

⁵ Czobor – Szalay 1897, 66–67. 86. kép.

⁶ Valter I.: Ásatási jelentés. Régészeti Füzetek Ser. I. 35-1982, 125 és 39-1986, 72–73.

Számos kérdés vár még válaszra, többek közt meg kell vizsgálni, hogy a tárgyi emlékek között lassan körvonalazódó csoportok lelőhelyei hogyan kapcsolódnak az egyes monostorok birtokviszonyaihoz és filiáik rendszeréhez?

Nem tudjuk, a kolostori műhelyekben készült tárgyak milyen körben és miféle módon jutottak el használóikhoz. A hirsai példa közvetlen ajándékozásra utal, de a lelőhelyek vizsgálata más eredményre is vezethet.

Újra a Regulát kell idéznem: „Ha pedig a kézművesek munkájából valamit el kell adni, akkor azok, akiknek kezén az megfordul, óvakodjanak minden csalástól. ...Az árak megszabását illetően pedig föl ne bukkanjon a kapzsiság bűne, sőt mindig valamivel olcsóbban adják, mint a világiak adhatják, hogy mindenben dicsőíttessék az Isten.”